

Nominaalilause ja finiittimuodot

Nominaalilauseen nimitystä on tuskin syytä käyttää muista kuin ns. »puhtaista» nominaalilauseista, joissa predikaattina on vain nomini ja jotka ovat siis vastakohtana lauseille, joissa predikaattina on verbin finiittimuoto. Niinpä unkarin *a ház nagy* on nominaalilause, mutta sitä vastaava suomen *talo on suuri*, jossa subjektin liittää predikatiiviin kopulaverbi *on*, on verbaalilause.

Lauseen teoriassa on nominaali- ja verbaalilauseiden vastakohta näytellyt sangen huomattavaa osaa. Varsinkin indoeurooppalaisten kielten tutkimuksen piirissä on käyty aika ajoin kiivastakin keskustelua kopulattomien lauseiden oikeasta luonteesta. Monen länsieurooppalaiseen kieliin tottuneen ja traditionaalisen koulukieliopin kasvataman tutkijan on ollut vaikeata kuvitella niitä alkuperäistä kantaa edustaviksi. Esimerkkejä sellaisia kuin *omnia praeclara rara* on toistettu loputtomiin. On todettu, että indoeurooppalaisissa kielissä käytetään nominaalilauseita pääasiallisesti sananparissa ja fraaseissa. JOHN RIES (*Was ist ein Satz* s. 181) sanoo nominaalilauseista: »Ich erkenne in ihnen vielmehr vorgrammatische oder besser aussergrammatische Fügungen, d.h. solche, die (noch) nicht zu einer vollkommenen grammatischen Formung gelangt sind». Johtavat komparatistit ovat indoeurooppalaisen tutkimuksen alalla kuitenkin yleensä päätyneet siihen, että nominaalilause edustaa alkuperäisempää kantaa kuin kopulalause, siitä huolimatta, että kopula eräissä tapauksissa, kuten esim. venäjän kielestä, on saattanut kadota historiallisena aikana. A. MEILLET toteaa, että nominaalilause on säännönmukaisesti esiintynyt vain niissä tapauksissa, joissa mahdollinen verbi olisi indikatiivin preesensin singulaarin 3. persoonassa, ks. *Mémoires de la société de linguistique de Paris* 14 s. 20. Tämä on hänen mukaansa seurausta siitä, että indoeurooppalaisten kielten yleisessä struktuurissa verbi on ollut hallitsevassa asemassa. Puhdas nominaalilause on ollut tällaisessa systeemissä mahdollinen vain niissä tapauksissa, joissa ei ole ollut mitään tarvetta ilmaista aika- ja tapamuotojen osoittamia erityisiä vivahteita. Kehitys on tuonut toisten muotojen tarjoaman analogian vaikutuksesta kopulan, joka alkuaan on ollut täyden itsenäisen merkityksen omaava verbi (olla olemassa, esiintyä jne.), myös singulaarin 3. persoonaan.

Seemiläisten, uralilaisten, altailaisten ja monien muiden kielikuntien tutkijoilla ei ole ollut samanlaisia vaikeuksia kuin indogermanisteilla. Nominaalilauseen alkuperäisyys kopulalauseeseen verrattuna on näissä kielissä ilmeinen, etenkin kun kopulalause on monesti suorastaan tuntematon. Erityisesti unkarilaiset ja ranskalaiset tutkijat ovat huomattavalla tavalla valaisseet uralilaisissa kielissä vallitsevia suhteita. Nominaalilause on normaali ilmaus kaikkialla lukuun ottamatta

suomea ja lappia, jotka ovat olleet voimakkaan germaanisen vaikutuksen alaisina. Muistettakoon kuitenkin, että nominaalilause on yhä vieläkin tavallinen ilmiö eteläläpissa ja että vanha nominaalilause elää suomessakin pääasiassa samalla tavalla kuin länsieurooppalaisissa kielissä.

Vaikka nominaalilauseen yleinen esiintyminen eri tahoilla uralilaisten kielten piirissä jo sinänsä vie siihen johtopäätökseen, että se on vanhaa perua, niin tämä toteamus ei vielä auta meitä suurestikaan sanomaan mitään alkuperäisen uralilaisen nominaalilauseen luonteesta ja esiintymishdoista, distribuutiosta. Jo R. GAUTHIOT'n kuuluisasta tutkimuksesta¹ käy riittävän hyvin ilmi, että eri suomalais-ugrilaisen kielten nominaalilauseet eivät joka suhteessa vastaa toisiaan. Permiläiskielissä kopula-verbi puuttuu myös 1. ja 2. persoonasta, kun sen sijaan unkarissa sanotaan *fáradt vagyok*, *fáradt vagy* 'olen väsynyt, olet väsynyt'. Obinugrilaiset kielet ovat yleensä samalla kannalla kuin unkari, mutta kopula voi kuitenkin puuttua preesensin singulaarin 1. ja 2. persoonasta. Tšeremississä nominaalilause on säännöllinen vain preesensin singulaarin 3. persoonassa. Mordva taas on kehittänyt erityisen nominien konjugaation, jossa nominatiivissa tai jossakin obliikvisijassa oleva nomini esiintyy preesensin singulaarin 3. persoonaa vastaavana muotona, esim. *pokš* 'hän on suuri', *kudoso* 'hän on kotona'. Mainittakoon tässä, että myös samojedi tuntee samanlaisen nominien konjugaation. Kuitenkin on eri samojedikielten välillä varsin merkittäviä eroja. Käsitykseni mukaan sekä mordva että samojedi ovat erikoislaatuisen konjugaationsa kehittäneet itsenäisesti kumpikin omalla tahollaan. Mitään historiallista yhteyttä on mahdotonta olettaa. Gauthiot toteaa edelleen, että permiläiskielissä, tšeremississä ja mordvassa 'olla' verbi ei puutu ainoastaan silloin, kun sillä on puhtaan kopulan tehtävä, vaan myös, samoin kuin venäjässä, silloinkin, kun se merkitsee 'se trouver'. Ugrilaisissa kielissä ja unkarissa on tyyppissä *ou est-il* yleensä verbaalilause.

SAUVAGEOT² on kiinnittänyt hyvin perustein huomiota siihen, että nominaalilauseen ominaisuudet riippuvat asianomaisen kielen rakenteesta. Tavallisesti viitataan sanajärjestykseen (esim. syrj. *važ kerka* 'vanha talo ~ *kerka važ* 'talo on vanha'), mutta tämä ei suinkaan ole aina ratkaisevaa. Painotuksella on tärkeä tehtävä, sillä sen avulla voidaan subjekti erottaa predikaatista. Myös kielen morfologinen struktuurinäyttelee tärkeitä osia esim. kielissä, joissa on määräävä artikkeli tai joissa adjektiivin predikatiivinen muoto poikkeaa attributiivisesta.

Sellaiset suomen kielen lauseet kuin *poika on juossut* ja *talo on suuri* merkitsevät ilmeisesti huomattavaa poikkeamista alkuperäisestä ilmaisutavasta. Kun kopula *on* (< *oma*) ei lainkaan alkuaan kuulu 'olla' verbin paradigmaan, niin kuulua suomenkin kielestä varsin selvästi sellainen systeemi, jossa nominaalilause on ollut säännöllinen ilmiö silloin, kun verbi olisi esiintynyt indikatiivin preesensin singulaarin ja pluraalin 3. persoonassa. On siis sanottu

¹ La phrase nominale en Finno-Ougrien, Mém. de la Société linguistique de Paris 15, s. 201 ja seur.

² Structure de la phrase nominale en Ouralien, Lingua I, 2, s. 225.

(minä) olen juossut

(sinä) olet juossut

(hän) juossut

(minä) olin juossut

(sinä) olit juossut

(hän) oli juossut

Sellaisessa suomen kielen esihistoriallisessa kehitysvaiheessa, jossa *talo suuri* lauseen rinnalla oli *talo oli suuri*, voidaan hyvin puhua nolla-kopulasta niin kuin nykyisin on tapana esim. venäjän ym. kielten kieliopeissa. Kopulan puute on negatiivisena osoituksena siitä, että kysymys on nimenomaan indikatiivin preesensin 3. persoonasta. Voitaisiin kenties sanoa niinkin, että jonkinlainen subjektin ja predikaatin välissä esiintynyt taun tapainen, siis *talo — suuri*, tai ainakin tällaista taukoa vastaava lauseen luonteen kaksihuippuisuuden mukainen erityinen painotuksen muoto olisi imperfektissä ilmaistun eksplisiittisen kopulan vastakohtana. Mutta jos memme vielä kauemmaksi menneisyyteen, tällainen tulkinta tuskin lainkaan voi tulla kysymykseen. Ensinnäkin on syytä kiinnittää huomiota siihen, että kopulan nykyinen sijainti ei ole lainkaan vanhan sanajärjestysperiaatteen mukainen. Predikaatti on ollut lauseen lopussa. On siis sanottu *talo suuri oli* (vrt. mordvan *kudos' pokšol'*, joka edellyttää nimenomaan tällaista sanajärjestystä). Tämä ei mitenkään ole merkityksetöntä, kun analysoimme preesensia. Apuverbin puute lauseen lopusta tekee *talo suuri* lauseesta preesensin. Onkin tarkoituksenmukaisempaa puhua tässä tapauksessa nolla-apuverbistä kuin nolla-kopulasta, sillä mistään sellaisesta funktiosta, joka nimenomaan liittäisi subjektin predikaattiin, ei ainakaan näissä tapauksissa voi olla kysymys. Mutta ei edes tällainen lause voi edustaa vanhinta tavoitettavissa olevaa tyyppiä. Emme voi puhua siitä, että lauseen lopussa esiintyisi nolla-apuverbi, ellei kielessä ole finiittimuotoja. Kaiken sen perusteella, mitä kielikuntamme kehityksestä tiedämme, finiittimuodot ovat syntyneet aikaisemmista nominaalimuodoista ja nominaalilause on näin ollen vanhempi kuin verbaalilause. Lause *talo suuri* on tietysti ollut luonteeltaan kokonaan toisenlainen silloin, kun sen rinnalla ei ollut mitään *talo suuri oli* lausetta. Ilmaus *talo suuri* oli aikasuhteiltaan täysin indifferentti eikä sitä voi selittää minkään finiittimuodon avulla. Näin ollen on myös turha vaiva etsiä siitä mitään subjektia, koska varsinainen subjektikategoria ei voi olla finiittimuotoja vanhempi. *talo suuri* ei poikennut rakenteeltaan missään suhteessa *suuri talo* ilmauksesta, molemmat edustivat sanaliittoa *nomini + nomini*. Tietysti ne merkitsivät eri asioita, koskapa sanajärjestys oli tärkeä periaate. Aivan samalla tavalla nykyisten sanaliittojen *isän poika* ja *pojan isä*, jotka edustavat aivan samaa rakennetyyppiä, merkityksen ero on ilmeinen. On huomattava, että sanajärjestys ei antanut *talo suuri* ilmaukselle lauseen arvoa, koska *suuri talo* saattoi sekin esiintyä täyden lauseen veroisena. Näinhän on laita vielä nykyisinkin mordvassa, jossa *pokš kudo* merkitsee 'on suuri talo'. Preteriti kuuluu *pokš kudol* 'oli suuri talo', ja se todistaa omasta puolestaan, että *pokš kudo* on täyden lauseen veroinen yhtä hyvin kuin *kudos' pokš* (preteriti *kudos' pokšol'*).

Nominaalilauseen varhaishistoria kytkeytyy aivan erottamattomasti näin ollen finiittimuotojen kehittymiseen. Gauthiot on jo huomauttanut siitä seikasta, että

nominaalilauseen alue on supistumistaan supistunut. Alkuaan se on esiintynyt kaikissa persoonissa, mutta verbisysteemin kehityttyä verbaalilause on syrjäyttänyt nominaalilauseen. Ensinnä ovat 1. ja 2. persoona siirtyneet pois nominaalilauseen piiristä. Gauthiot viittaa sekä Budenziin että Setälään, jotka ovat osoittaneet, että tempus- ja modusmuodot ovat alkuaan vanhoja deverbaalisia nomineja. Hän toteaa, että itse asiassa vain nominaalilause tekee kehityksen kulun ymmärrettäväksi. Vain nominaalilauseessa ovat nominaalimuodot voineet muuttua aika- ja tapamuodoiksi. Joskus on ollut aika, jolloin on sanottu *minä [olen] tekevä, sinä [olet] tekevä, hän [on] tekevä* jne. sekä *minä [olen] tekijä (= tehnyt), sinä [olet] tekijä, hän [on] tekijä*.³ Tältä pohjalta on sitten *minä [olen] tekevä* kehittynyt indikatiivin preesensin ja *minä [olen] tekijä* preteritin singulaarin 1. persoonaksi. Tätä selitystä vastaan, joka ensi silmäykseltä tuntuu hyvinkin vakuuttavalta, voi esittää painavia huomautuksia. Siihen sisältyy eräänlainen anakronismi, mikseipä suorastaan petitio principii. Gauthiot analysoi olettamansa alkuperäiset nominaalilauseet, ikäänkuin niissä olisi tosiaankin selvä subjekti ja siten implisiittisesti verbin persoonamuoto. Totesin jo, että nolla-kopulasta voi ylipäänsä puhua vain siinä tapauksessa, että se voidaan osoittaa toisissa yhteyksissä esiintyvän eksplisiittisen kopulan vastakohtaksi. On ilman muuta selvää, että joudumme suuriin vaikeuksiin koettaessamme tulkita nykykielen avulla ikivanhoja teoreettisia muodosteita. Näitä vaikeuksia voisimme kenties osaksi verrata siihen, että esim. yhteydestään irrotettu suomen *hän sanoo* on vain kömpelösti käännettävissä ruotsiksi *han eller hon säger*. Lauseet *tekevä minä, tekevä sinä* (ei ole mitään pohjaa edellyttää Gauthiot'n esittämää sanajärjestystä *minä [olen] tekevä*), siis ennen finiittimuotojen syntyä esiintyneet lauseet, joissa ei ole voinut olla mitään subjektiä, vastaisivat lähinnä meidän lauseitamme *on tai oli olemassa tekevä minä, tekevä sinä*.

Finiittimuotojen synty on kielikunnassamme melko vanha ilmiö, vaikka voimmekin edellyttää hyvin perustein niiden kehittyneen nominaalimuodoista. Kehityksen kulusta on työlästä luoda itselleen edes osapuulleenkaan tyydyttävää kuvaa tutkimuksen nykyisessä vaiheessa. Ei suinkaan riitä se, että todetaan verbaalinominien olleen finiittimuotojen pohjana ja että suoraviivaisesti lähdetään vain nomen agentis-muodoista. On sitä paitsi sangen vähän luultavaa, että sellaiset preesensin muodot kuin *tulen, tulet* olisivat koskaan sisältäneet muuta kuin verbin vartalon ja persoonaan viittaavan päätteän. Ei ole mielestäni mahdollista ajatella, että alkukantaisessa kielessä olisi voitu ilmaista puhdasta, abstraktista tekemistä. Tekoa, tapahtumaa, olemista, liikettä ja kaikkea sellaista, mitä verbi merkitsee, ei ole voitu irrottaa tekijästä, teon tuloksesta, teon välineestä tai yleensä siitä konkreettisesta, mikä vain voi olla ihmisen havainnon kohteena. Moniselitteinen vartalo, joka milloin on merkinnyt tekijää, milloin teon tulosta tai välinettä ja joka varmaan on ollut alkuaan itsenäisesti käytännössä, on juuri moniselitteisyytensä takia saanut jäädä syrjään. Se on tullakseen oikein ymmärretyksi vaatinut muita sanoja tai suffikseja täydennykseen. Juuri tämän takia emme verbin vartalosta voikaan puhua muuna kuin abstrak-

³ *je [suis] faisant ja je [suis] ayant fait* jne.

tiona. Sanat sellaiset kuin *kala, karhu, minä, tuo* ovat vallan toisella tavalla yksiselitteisiä kuin verbin vartalo.

Vaikka pidänkin todennäköisenä, että preesensin muodot *tulen, tulet* sisältävät vain vartalon ja persoonapäätteen, niin en silti voi pitää niitä nimenomaan finiittimuotojen lähtökohtana. Ne ovat siihen tarkoitukseen sittenkin olleet liian moniselitteisiä. Vasta kun niiden rinnalle on kehittynyt muotoja, jotka selvinä aikamuotoina ovat olleet niiden vastakohtana, on finiittimuoto saanut alkunsa. Tässä suhteessa on juuri preteritin synnyllä ratkaiseva osuus. On vaikea hyväksyä sitä vallitsevaa käsitystä, että kielikunnassamme preteriti olisi kehittynyt tekijän nimen pohjalla. Lähinnä tulee mielestäni kysymykseen nomen actionis, kuten toisessa yhteydessä jo olen esittänyt. Tähän viittaa sekin, että lapissa imperfektin päätteet suureksi osaksi ovat aivan selviä possessiivisuffikseja, mitä ei voi sanoa preesensin päätteistä. Sellaisesta nominaalilauseena esiintyneestä muodosteesta kuin *tekomme*, joka on saattanut merkitä myös 'meillä on tekomme', on helppo selittää menneen ajan synty (vrt. *habeo aliquid factum* tyyppiä indoeurooppalaisella taholla). Nomen agentis ja siihen liittynyt possessiivisuffiksi tuskin olisi tällaiseen tulokseen vienyt.

En voi ruveta yksityiskohtaisemmin esittämään ja perustelemaan käsitystäni finiittimuotojen synnyistä kielikunnassamme. Kysymys vaatisi välttämättä puuttumista myös objektiiviseen konjugaatioon. Haluan kuitenkin kiinnittää huomiota mielestäni tärkeään seikkaan. On ilmeistä, että preesensin (aoristin) muodot ovat säilyttäneet kielikunnassamme kauemmin nominaalisen luonteensa kuin preteritin muodot, lukuun ottamatta kenties singulaarin 1. ja 2. persoonaa. Ajateltakoon esim. preesensin 3. persoonaa suomessa. Muodot *antavi, antavat* paljastavat meille yhä vielä varsin helposti läheisen sukulaisuutensa preesensin partisiipin kanssa. Sen sijaan imperfekti *antoi* on puhdas finiittimuoto eikä sen finiittisyyden ikivanhuudesta ja esisuomalaisuudesta voi olla mitään epäilyä. Mordvassa *vanj* 'katsoo' on yhä edelleen sekä preesensin singulaarin 3. persoona että preesensin partisiippi ja tekijän nimi. Mutta preteritin *vanos* on selvä finiittimuoto, senasuista partisiippia ei verbin systeemissä esiinny. Lapin preesensin muotoja, varsinkin jos vertaamme niitä suomen edustukseen, ei käy mitenkään tulkitseminen muuten kuin edellyttämällä niiden olleen nominaali-luonteisia vielä kauan sen jälkeen kuin imperfekti jo oli selvästi finiittinen. Myös mordvan ja useiden muiden sukukielimme preesensin läheinen suhde nominaali-muotoihin on ilmeinen.

Puuttumatta tässä yhteydessä enempää näihin mielenkiintoisiin ilmiöihin haluan vain mainita, että altailaisella taholla on selvästi todettavissa sellainen tendenssi, että preteriti kehittyi preesensia aikaisemmin finiittiseksi ja että preteritin persoonapäätteet ovat possessiivisuffikseja.

La phrase nominale et les formes finies

par PAAVO RAVILA

Dans son étude, l'auteur démontre que l'histoire de la phrase nominale est liée de près à l'apparition des formes finies. La phrase nominale, qui était la seule à exister originairement dans les langues ouraliennes, a peu à peu cédé le pas devant la proposition verbale qui, à l'heure actuelle, est le type prédominant en finnois et en lapon. Au degré de l'évolution où les formes finies n'existaient pas encore, une phrase comme *talo suuri* 'la grande maison' ne peut nullement être analysée dans le sens qu'il s'y trouvât une espèce de copule zéro, *talo*, 'maison', devant être compris comme étant le sujet à proprement parler. La catégorie du sujet ne s'est développée qu'avec les formes finies. La structure des phrases verbales a aussi influencé celle des phrases nominales, et lorsque en hongrois par ex., il y a, à côté d'une phrase nominale pure *a ház nagy* 'la maison est grande', une forme du passé *a ház*

nagy voltzo, il y a de bonnes raisons de supposer que, au présent, une forme personnelle du verbe existe implicitement, de même qu'un sujet nettement défini.

Selon l'auteur, l'apparition des formes finies se rattache de près à la formation du prétérit. Il semble que, dans les langues ouraliennes, les formes du présent aient gardé plus longtemps leur caractère nominal que celles du prétérit. Le lapon surtout donne lieu à penser que, dans le prétérit, les désinences personnelles sont originairement des suffixes possessifs. Les langues altaïques présentent des cas parallèles intéressants. On y voit aussi apparaître souvent la tendance selon laquelle c'est le prétérit qui prend tout d'abord une forme finie, avant le présent. En outre, particulièrement dans les langues turques, c'est un *nomen actionis* muni d'un suffixe possessif qui apparaît comme base du prétérit.